

Т. Перга, кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН України

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ ЕКОЛОГІЧНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ В УКРАЇНІ

У дослідженні розглядаються механізми та шляхи вдосконалення екологічного менеджменту та підвищення ефективності управлінських рішень, що стосуються навколишнього природного середовища.

Ключові слова: навколишнє середовище, ринок екологічних товарів та послуг, екологічний менеджмент, екологічний аудит, екологічний аутсорсинг, екологічний франчайзинг, екологічний консалтинг.

*Перга Т. **Иновационные механизмы экологического менеджмента в Украине.***

В исследовании рассматриваются механизмы и пути усовершенствования экологического менеджмента и повышения эффективности управленческих решений относительно окружающей среды.

Ключевые слова: окружающая среда, рынок экологических товаров и услуг, экологический менеджмент, экологический аудит, экологический аутсорсинг, экологический франчайзинг, экологический консалтинг.

*Perga T. **Innovation Models of Ecological Management in Ukraine.***

The subject of this research is – mechanisms and models of improvement of environmental management and increasing of effectiveness of decision-making in the sphere of environmental protection.

Key words: *environment, environment management, environmental audit, Environmental outsourcing, environmental franchising, environmental consulting.*

В умовах невинної глобалізації розвитку екологічний менеджмент все більше перетворюється з теоретичних концепцій на реальні механізми управління підприємствами. Однак далеко не всі керівні особи сьогодні володіють необхідним об'ємом знань та кваліфікацією, в результаті чого їх рішення стосовно навколишнього середовища не завжди є ефективними й комплексними, а іноді і взагалі завдають прямих збитків довкіллю.

Тому надзвичайної актуальності сьогодні набуває пошук механізмів прийняття менеджерами різних рівнів ефективних рішень, які би приносили вигоди та позитивні наслідки як підприємствам, так і навколишньому природному середовищу.

На наш погляд, сьогодні існує два ефективні шляхи розв'язання окресленої проблеми – підвищення рівня екологічної освіченості відповідальних осіб та використання новітніх механізмів екологічного ринку, які і є предметом нашого дослідження.

Загалом, вивчення проблем екологічного менеджменту вже кілька десятиліть є предметом різносторонніх наукових дискусій вітчизняних та закордонних вчених. Серед вітчизняних науковців окресленим питанням присвячено авторські монографії А.Л. Бобровського [1], К.І. Мельникової [2], О.В. Родіонова [3], Л.Ю. Симочко [4], О.І. Шапоренко [5]. В.Ю. Петруня [6] в своїх працях вказує на вагому роль екологічного менеджменту у підвищенні конкурентоспроможності підприємств, Є.В. Лапін [7] розглядає особливості екологічного менеджменту на промисловому підприємстві, В.О. Лук'яніхін [8] – роль цього аспекту менеджменту в системі управління збалансованим розвитком. Проблемам таких нових аспектів екологічного менеджменту, як екологічний франчайзинг присвячено праці А.В. Золотова [9], проблемам екологічного аудиту та сертифікації – роботи Т.П. Галушкіної [10].

На початку нашого дослідження наголосимо, що запропоновані нами механізми підвищення ефективності прийняття

рішень, що стосуються довкілля, не є взаємовиключними, навпаки, вони мають розвиватися паралельно та використовуватися залежно від їх ефективності.

Необхідність підвищення рівня екологічної освіченості особами, що приймають рішення, стоїть на порядку денному в Україні вже не одне десятиліття. Воно обумовлюється рядом факторів.

По-перше, непослідовність та суперечливість багатьох законодавчих актів в Україні, в тому числі й в екологічній сфері, вимагає досконального їх знання та постійного відслідковування змін у правовому полі, адже недотримання законодавчих норм може призвести не лише до забруднення довкілля, а й до штрафів та навіть закриття підприємств-порушників.

Окрім того, щоб відповідати всім правилам, законам та вимогам техніки безпеки, охорони здоров'я та навколишнього середовища, підприємства потребують збільшення інвестицій та постійного контролю за ситуацією, що, з огляду на постійне зростання законодавчих актів з екологічної проблематики на всіх рівнях, є досить складним завданням для обмежених сил спеціалістів, які працюють на вітчизняних підприємствах.

По-друге, підприємства, що працюють з іноземними партнерами або виходять на міжнародний ринок, мають досконально знати норми міжнародного права та можливості співробітництва з огляду на вітчизняне екологічне законодавство, яке в багатьох сферах не є адаптованим до правових норм інших країн. Така ситуація значно ускладнює діяльність багатьох українських підприємств та знижує їх конкурентоздатність.

По-третє, модернізація підприємств та використання інновацій з метою підвищення конкурентоздатності і отримання більшого прибутку, а також привернення інвестицій вимагає в багатьох випадках якісної оцінки стану підприємства – його експертизи та аудиту (і це є чи не найголовнішою вимогою багатьох міжнародних фінансових інститутів, інвесторів та донорів, які розглядають питання про інвестування) й лише після нього може бути прийняте рішення щодо конкретних механізмів та стратегій їх подальшого розвитку.

Таким чином, у процесі прийняття рішень перед відповідальними особами досить гостро постає проблема реалістичної та комплексної оцінки ситуації з урахуванням екологічної складової.

Проте безпосередньо керівники чи менеджери підприємств досить часто не в змозі її провести, адже для цього потрібні спеціалізовані знання в багатьох галузях.

Тому одним із шляхів підвищення рівня екологічних знань є, на наш погляд, організація спеціальних екологічних курсів, семінарів та тренінгів для керівників і спеціалістів, що працюють на підприємствах, які в процесі своєї діяльності можуть забруднювати навколишнє середовище. Хоча, безперечно, роль цих заходів у підвищенні екологічної свідомості та освіти управлінців є досить високою й певним чином може сприяти впровадженню екологічних інновацій на підприємствах, все ж таки вони не в змозі надати глибинні й комплексні знання, які потрібні в різних ситуаціях.

Факти свідчать, що не завжди і штатні екологи можуть виконати завдання, які постають перед ними, особливо, якщо підприємства займаються зовнішньоекономічною діяльністю або починають виходити на нові ринки та встановлювати відносини із закордонними партнерами. Адже у цих випадках до екологів висуваються досить високі вимоги й потребуються знання не лише з вітчизняного, але й з міжнародного (в тому числі й екологічного) законодавства, наприклад, господарського права.

Окрім того, мати штатного еколога можуть собі дозволити сьогодні лише великі підприємства, а представники середнього та малого бізнесу досить часто покладають виконання обов'язків такого спеціаліста на представників бухгалтерії або відділу кадрів, які є некомпетентними в питаннях охорони довкілля.

Тому, на наш погляд, доцільним та ефективним у цій ситуації є використання відповідальними особами широкого кола можливостей, які сьогодні надає ринок екологічних послуг. І, хоча в Україні він ще перебуває на стадії формування, його інфраструктура вже дозволяє проводити екологічний консалтинг, аудит та експертизу з допомогою професіоналів, які зроблять це швидко, якісно і професійно.

У розвинених країнах світу ринок екологічних послуг вже давно сформований й ці сервіси користуються високою популярністю. Це забезпечує розвиток економіки та суспільства. У світі накопичено багатий досвід, що вказує на життєву необхідність розвитку ринку екологічних послуг та суттєву реальну вигоду для компаній, які на ньому оперують.

Експерти одноголосно оцінюють світовий ринок екологічних товарів та послуг як досить ємний (як мінімум 500 млрд дол. США) та один із самих динамічних. За приблизними оцінками, його щорічний приріст складає 5%, а в окремих країнах темпи приросту прогноуються ще більш високими. Наприклад, у країнах Балтії – до 8% на рік, у Канаді – 10% на рік протягом наступних п'яти років. Ринок екологічних послуг у країнах Східної Європи, включаючи СНД, оцінюється приблизно в 20 млрд дол. США, а його середнє зростання – 1%. За прогнозами ряду експертів, у першій половині XXI ст. до 40% світового виробництва складуть продукція та технології, які пов'язані з екологією та енергетикою [11]. Ці факти свідчать не лише про зростаючу ємність ринку, а й про потенціал до розширення асортименту послуг, які будуть пропонуватися в майбутньому.

Це відкриває перед менеджерами широкі можливості використання послуг професіоналів, що лише вдосконалить управлінські механізми та зробить їх більш ефективними.

Серед найбільш популярних та пріоритетних екологічних послуг в Україні нам вбачається екологічний консалтинг, який ми розглядаємо як сукупність ряду послуг з оцінки, консультування та розробки пропозицій. До найпоширеніших напрямків екологічного консалтингу можна віднести:

- оцінку та експертизу стану підприємства й відповідність його діяльності законодавчим нормам та різним стандартам;

- планування природоохоронних заходів та оцінку їх ефективності;

- розробку заходів з підвищення ефективності використання на підприємстві матеріальних та енергетичних ресурсів, включаючи вторинні ресурси;

- розробку заходів по скороченню на підприємствах викидів забруднюючих речовин і відходів, підвищення системи управління відходами, вибір для конкретних підприємств оптимальних технологій та обладнання природоохоронного призначення.

Екологічний консалтинг може приймати різні форми, серед яких вагоме місце займає екологічний аудит, що регламентується Законом України "Про екологічний аудит" (N 1862-IV від 24.06.2004 р.).

Загалом екологічний аудит можна охарактеризувати як комплекс робіт, пов'язаних з екологічним забезпеченням діяльності будівельних та проектних організацій, багатьох інших підприємств різного профілю, різного рівня адміністрацій, який полягає, головним чином, у створенні проектів ресурсозбереження та зниження ступеня забруднення навколишнього середовища.

Екологічний аудит підприємства дозволяє ідентифікувати найбільші види впливу на навколишнє середовище й відповідні пріоритети для розробки екологічної програми та встановити еталони для оцінки майбутнього успіху й скорочення цих впливів на навколишнє середовище. Таким чином, аудит може забезпечувати першочерговий комплексний аналіз екологічних проблем, які є результатом діяльності підприємств, та визначити стан поточних екологічних проблем, що є результатом діяльності підприємства. Головними напрямками екологічного аудиту є:

- законодавчі та нормативні акти;
- ідентифікація всіх екологічних аспектів, пов'язаних зі значним впливом на навколишнє середовище, з їх якісною та кількісною оцінкою, що проводиться відповідним чином та формуванням реєстру найбільш вагомих;
- описання критеріїв для оцінки значимості впливу на навколишнє середовище;
- вивчення існуючого практичного досвіду в сфері екологічного менеджменту та процедур;
- оцінка інформації, отриманої в результаті досліджень попередніх аварійних ситуацій та ін.

Якщо зробити короткий екскурс в історію, то актуальними такі послуги стали вже в 70-ті рр., коли в результаті активізації міжнародної діяльності з охорони довкілля багато компаній Європи та Північної Америки було притягнуто до юридичної відповідальності за нанесення збитків навколишньому середовищу, що призвело їх до значних фінансових витрат. Причиною цього стали, на наш погляд, протиріччя розвитку, які кристалізувалися на той момент – у гонитві за конкурентоздатністю своєї продукції компанії почали знижувати вартість продукції за рахунок невірних витрат, у тому числі й охорони навколишнього середовища на підприємствах. Це протиріччя, на нашу думку, і стало одним з факторів появи екологічного аудиту,

в основу якого було покладено оцінку відповідності діяльності підприємств нормам екологічного законодавства.

Важливість екологічного аудиту у загальному менеджменті компаній та його ефективність з погляду покращання управління і підвищення конкурентоздатності у 80-х рр. призвели до того, що цей напрямок перетворився на інструмент внутрішнього адміністративного управління для підсилення контролю за природоохоронною діяльністю компанії.

Факти свідчать, що сьогодні у багатьох промислово розвинених країнах світу екологічний аудит є дуже поширеним сервісом. Більше того, він поступово перетворюється на необхідну умову ведення будь-якого бізнесу. Так, у ряді країн комерційні банки вже використовують екологічний аудит для мінімізації ризиків неплатежів за кредитами, що обумовлені недоліками природоохоронної діяльності підприємств-позичальників.

Окрім того, в практику все більше входить тенденція розробки великими промисловими корпораціями власних програм екологічного аудиту (US Steel, Allied Chemical, Occidental Petroleum).

Враховуючи комплексний характер екологічного аудиту, особливо в умовах глобального розвитку, постійної зміни імператив, загроз та викликів, вкажемо на важливість включення до команди аудиторів широкого кола спеціалістів: юристів, бухгалтерів-аудиторів, екологічних менеджерів, спеціалістів, які володіють аналітико-інструментальними методами дослідження природоохоронної діяльності підприємств, а у певних випадках – і спеціалістів в галузі токсикології, біології, біогеохімії, соціології, охорони здоров'я та ін.

Таким чином, сьогодні екологічний аудит почав перетворюватися з "рутинного" інструменту контролю за дотриманням природоохоронного законодавства в економіко-правовий інструмент стимулювання природоохоронної діяльності підприємств з метою підвищення їх інвестиційної привабливості й досить часто – підвищення якості продукції.

Підтвердженням цієї тези є те, що ряд країн – США, Бельгія, Індонезія, Норвегія, ЄС (EMAS-програма), Ямайка, Болівія Франція, а також міжнародні фінансові корпорації вже перетворили екологічний аудит на дієвий механізм менеджменту,

який полягає у наданні допомоги діловим колам в управлінні навколишнім середовищем, зниженні ризиків фінансового ринку, підвищенні конкурентоздатності на світовому ринку, підсиленні природоохоронної діяльності, приверненні приватного капіталу в промисловість та енергетику, методах перевірки безпеки виробництв та здійснення допомоги по її забезпеченню, визначенні характеру та масштабу екологічних проблем у галузі охорони здоров'я. А у Сполучених Штатах Америки екологічний аудит виконує ще й функцію інструменту виявлення екологічних правопорушень на ранніх стадіях. Так, у відповідності до прийнятого 1990 року Pollution Prosecution Act, порушення, виявлені добровільно або виправлені завдяки програмі екологічного аудиту, не вважаються адміністративним або кримінальним порушенням.

Результатом впровадження екологічного аудиту підприємств та проектів має стати екологічна, економічна та стратегічна ефективність.

До екологічних переваг цього інструменту менеджменту ми відносимо постійне систематичне зниження негативної дії на навколишнє природне середовище, а також зниження ризиків виникнення аварійних ситуацій та масштабів наслідків у випадках їх виникнення.

Серед економічних вигод можна виділити:

- зниження виробничих та експлуатаційних витрат, у тому числі витрат на споживання енергоресурсів;
- скорочення розміру платні за негативну дію на навколишнє природне середовище;
- отримання прибутку в результаті реалізації побічних продуктів діяльності (використання вторинної сировини, здавання відходів на переробку);
- можливість освоєння нових ринків та збільшення долі товару на ринку.

Перевагами стратегічного характеру є:

- збільшення інвестиційної привабливості підприємства;
- підвищення конкурентоздатності підприємства на внутрішньому та зовнішньому ринках;
- формування більш сприятливого іміджу та покращання відносин зі споживачами, партнерами, інвесторами, а також

контролюючими органами та громадськістю. Усе це загалом підвищує конкурентоздатність підприємств.

Отже, можна констатувати, що сьогодні екологічний аудит набуває рис бізнес-аудиту та елементу екологічного менеджменту і слугує індикатором відповідності діяльності підприємств природоохоронній політиці, регіональним, локальним та місцевим програмам екологічної безпеки, програмам виводу території зі стану екологічної катастрофи.

Проте попри його ефективність та значення для підвищення конкурентоспроможності підприємств, на сьогодні екологічний аудит ще не є широко розповсюдженим в Україні. Більш популярним є екологічна експертиза, яка носить більш вузькоспеціалізований характер, адже вона лише оцінює ситуацію й не ставить за мету розробку рекомендацій, програм та стратегій подальшої діяльності.

Її суть полягає у встановленні відповідності певної господарської діяльності екологічним вимогам і визначення допустимості реалізації об'єкта екологічної експертизи з метою попередження можливих несприятливих наслідків цієї діяльності на навколишнє середовище та пов'язаних з ними соціальних, економічних та інших наслідків реалізації об'єктів екологічної експертизи.

На наш погляд, екологічну експертизу можна розглядати лише як один із аспектів екологічного аудиту. І хоча її результати також мають певне значення для підвищення ефективності діяльності підприємств, на наш погляд, більш доцільним було б періодичне добровільне проведення екологічного аудиту діяльності підприємств, особливо тих, які мають вплив на довкілля. При цьому має сенс використовувати широке коло інноваційних механізмів та інструментів ринку екологічних послуг, які позитивно зарекомендували себе в розвинених країнах світу.

Серед нових послуг, які останнім часом з'явилися на вітчизняному екологічному ринку й можуть бути надзвичайно ефективно використані в механізмах менеджменту, на особливу увагу заслуговує екологічний аутсорсинг. Його суть полягає в повній або частковій передачі функцій адміністрування природокористування та екологічної звітності особам, які не працюють на підприємстві та є спеціалістами в даній сфері.

Фактично мова йде про користування послугами сторонніх спеціалістів-професіоналів замість введення власної штатної одиниці – еколога. До послуг екологічного аутсорсингу входять: консультування з питань природокористування, складання та узгодження щоквартальних розрахунків платежів за негативну дію на навколишнє середовище, ведення природоохоронної документації.

Ми вважаємо екологічний аутсорсинг одним із різновидів екологічного консалтингу, який є досить ефективним для малого і середнього бізнесу, адже він допомагає розв'язувати (чи уникати) проблеми підприємств не лише якісно, а й оперативно та без значних матеріальних витрат.

В останні роки на українському ринку екологічних послуг з'явився і такий інноваційний інструмент, як екологічний франчайзинг. Використовуючи сучасні наукові досягнення, дослідження в сфері франчайзингу в ході свого розвитку акумулюють знання, методи та технології різних наукових дисциплін (включаючи маркетинг) і галузей виробничої діяльності. Для розв'язання досить складних та невідкладних завдань франчайзингу необхідні не лише зміни у виробничо-господарських та організаційно-управлінських структурах, але й перебудова мислення та способів роботи керівників усіх рангів. У відповідності до принципів франчайзингу, й екологічного франчайзингу в тому числі, всі аспекти господарської діяльності сучасної корпорації франчайзера та франчайзі мають плануватися та здійснюватися з урахуванням запитів ринку, потреб і вимог (у тому числі й екологічних) споживачів, будуватися на принципах екологічної нешкідливості.

Екологічний франчайзинг – це не лише забезпечення максимального зростання споживання, розширення споживацького вибору та споживацької задоволеності, але й максимальне зростання якості життя, підтримка сталого, збалансованого розвитку територій, збереження високої якості навколишнього середовища. Екологічний франчайзинг можна також охарактеризувати як систему, що забезпечує сталий розвиток на основі розповсюдження екологічно збалансованих видів виробництва та розподілення в умовах появи нових екологічних потреб (наприклад, потреб в екологічній безпеці). Має сенс

підкреслити, що він є результатом стратегічного планування природокористування, вміння передбачати екологічні наслідки тих чи інших господарських рішень.

Сталий соціально-економічний розвиток України багато в чому визначається станом навколишнього середовища та рівнем використання виробничо-промислового потенціалу. Виникаюча потреба в забезпеченні рівноваги між економікою та екологією призвела до того, що у системі франчайзингу почали з'являтися та особливо виділятися проблеми екологічного змісту. Так, до цілей сучасного франчайзингу можна віднести виявлення з допомогою маркетингових досліджень незадоволеного попиту на екологічно чисті умови навколишнього середовища, а також на екологічно чисті товари, техніку, технологію та територію з метою орієнтації виробництва на задоволення екологічних потреб, забезпечення розробки, випуску та реалізації товарів, які користуватимуться попитом у споживачів [12].

Таким чином, ринок екологічних послуг в Україні, попри свою відсталість від аналогічних ринків розвинених країн, вже має розгалужену інфраструктуру та широкий спектр послуг. Його можливості дозволяють вітчизняним підприємствам та відповідальним особам використовувати новітні механізми та інструменти, які дозволяють робити якісну оцінку стану підприємств та розробляти більш ефективні стратегії екологічного менеджменту. Однак новітні механізми екологічно орієнтованого менеджменту використовуються вітчизняними управлінцями недостатньо, що суттєво знижує ефективність прийнятих рішень. Це робить нагальним більш широке використання в Україні інновацій ринку екологічних товарів та послуг, що суттєво підвищить конкурентоздатність як окремих підприємств, так і всієї нашої держави.

Список використаної літератури

1. Бобровський А.Л. Екологічний менеджмент. – Суми: Університетська книга, 2009.
2. Мельникова К.І. Екологічний менеджмент. – Харківський держ. економічний ун-т. – Х.ХДЕУ, 2001.
3. Родіонов О.В. Екологічний менеджмент". – Східноукраїнський національний ун-т ім. Володимира Даля. – Луганськ: Ноулідж, 2009.
4. Симочко Л.Ю. Екологічний менеджмент. – Ужгород: Говерла, 2007. – 127с.

5. Шапоренко О.І. Екологічний менеджмент. – Донецький держ. ун-т управління. – Донецьк: Норд-Пресс, 2004.
6. Петруня В.Ю. Екологічний менеджмент в системі ринкової конкурентоспроможності підприємства. – Д., 2008.
7. Лапін Є.В. Екологічний менеджмент на промисловому підприємстві. – Суми, 1997.
8. Лук'янихін В.О. Екологічний менеджмент у системі управління збалансованим розвитком. – Суми: Університетська книга, 2002.
9. Золотов А.В. Экологический франчайзинг: методология, механизмы и технологи управления. – Одеса, 2009.
10. Галушкіна Т.П. Екологічний аудит та екологічна сертифікація в Україні // Причорноморський екологічний бюлетень. – Одеса. – 2005. – С.120–125.
11. Варналій З.С., Сергійко О.В. Мале підприємництво в країнах з перехідною економікою (проблеми державної підтримки). – Інститут приватного права і підприємництва Академії правових наук України. – К., 1999. – С.22.
12. Золотов А.В. Экологический франчайзинг: методология, механизмы и технологи управления. – Одеса, 2009. – С.3–5.

Стаття надійшла до редакції 02.03.2011 р.